

Олена ДУДКІНА

РИНОК РЕКРЕАЦІЙНИХ ПОСЛУГ: ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Перспективи суспільного розвитку все більше пов'язують із переходом до "сервісного" суспільства або суспільства "монополії послуг". І не безпідставно, адже вважають, що в наступному тисячолітті більше половини національного продукту вироблятимуть саме у сфері послуг.

Найпоказовішим у даному контексті є розвиток рекреації (і туризму, зокрема), значний вплив її як на загальну ситуацію у світовій економіці, так і на стан економіки окремих країн, регіонів, певних поселенських формувань.

Туризм сьогодні є найрентабельнішою галуззю світової економіки, утримує першість за темпами зростання серед інших галузей. За даними Всесвітньої туристської організації, частка індустрії туризму в світовому ВВП у 1995 р. досягла 10,9%, а в 1996 – 12,3%. Крім того, туризм та відпочинок вважають основним джерелом зростання зайнятості на планеті. Для прикладу, подорожі та туризм створюють нове робоче місце кожні 2,5 секунди і "породжують" 3,2 млрд. дол. інвестицій щоденно.

Враховуючи те, що окупність вкладень у туризм відбувається швидше, ніж в інших галузях економіки, що значна частина доходів від туризму надходить до державного та місцевих бюджетів у вільно конвертованій валюті, значення даного виду діяльності для розвитку національної економіки (особливо країн із перехідною економікою) є незаперечним.

Окремо слід наголосити на специфічному мультиплікативному впливі рекреації і туризму, зокрема на соціально-економічному розвитку регіонів, для котрих розвиток рекреаційної сфери одним із пріоритетів економічної політики.

Адже збільшення попиту на рекреаційні послуги в конкретному регіоні безпосередньо приводить до виникнення попиту на супутні послуги і одночасно спонукає до прискореного розвитку підприємств соціальної та виробничої інфраструктури регіону.

Залучення додаткових рекреаційних, трудових, фінансових та інфраструктурних ресурсів у результаті активізації рекреаційної діяльності регіону в кінцевому підсумку забезпечує можливості для пожвавлення соціально-економічних процесів у регіоні, для підвищення рівня життя населення тощо.

З огляду на наведене вище, актуальною для сучасних економічних досліджень постає проблема вивчення особливостей формування та функціонування рекреаційних ринків – від міждержавних до регіональних (локальних). Вихідним у даному аспекті є розгляд специфіки рекреаційної послуги як товару особливого роду.

На нашу думку, надання рекреаційних послуг має безпосередню соціальну орієнтацію, адже спрямоване на задоволення потреб людини і характерне значною близькістю до кінцевого споживання благ. Оскільки виробництво рекреаційних послуг збігається в часі й просторі з їх споживанням, то його можна визначити в характерній симбіозній (взаємодоповнювальній і взаємозалежній) формі – "споживчого виробництва", котре не залишає відчутних матеріальних результатів.

Саме "нематеріальна" природа рекреаційної послуги значно впливає на функціонування ринку даних послуг. Це стосується насамперед труднощів у процесі споживацького вибору;

корисність і привабливість конкретної рекреаційної послуги споживач може оцінити лише після її споживання.

У споживача рекреаційної послуги існує лише можливість опосередкованої оцінки результатів діяльності в рекреаційній сфері: на основі вражень і думок інших споживачів, за аналогією з іншими спорідненими послугами або з допомогою створеного рекламного образу.

Наступна властивість рекреаційної послуги – невід’ємність її від джерела надання. Територіальна прив’язка суб’єктів рекреаційного бізнесу до природних рекреаційних, історико-культурних, етнографічних, екологічних ресурсів є об’єктивною умовою надання рекреаційних послуг.

Як результат, виділяється ще одна характерна властивість рекреаційної сфери – висока локалізація певних видів рекреаційної діяльності, в першу чергу це стосується санаторно-курортного обслуговування. Ця риса рекреаційних послуг – головна при визначенні “розсосередження” та локальності ринку рекреаційних послуг.

Характерними для ринку рекреаційних послуг є непостійність їх якості, а також неможливість їх зберігання. Так, надання певних видів рекреаційних послуг можливе лише за наявності певного комплексу умов, і, в першу чергу, при врахуванні фактора часу. Це стосується, наприклад, певних видів туризму, зокрема, гірськолижного. Саме ці властивості – непостійності якості і неможливості їх зберігання, мають визначальний вплив на сезонні коливання в попиті на певні види рекреаційних послуг.

Відомо, що рекреаційні послуги не можна зберігати з метою їх наступної реалізації чи транспортування в інший регіон. Саме тому, особливо в умовах нестійкої ринкової кон’юнктури, ці характерні риси рекреаційних послуг значно розширюють ступінь економічного ризику виробників рекреаційних послуг. У зв’язку з цим зростає роль проведення постійного всебічного моніторингу найважливіших частин рекреаційної діяльності: попиту на рекреаційні ресурси та динаміки можливостей використання наявних та потенційних рекреаційних ресурсів.

Ще однією з основних властивостей рекреаційних послуг є обов’язкова присутність споживача в момент надання йому послуги. Для рекреаційної сфери характерні принципові взаємовідносини між виробниками і споживачами рекреаційних послуг: це не є проста двостороння угода суб’єктів ринку – в рекреаційній сфері споживач вносить особистий вклад у досягнення кінцевих результатів, задоволення певного набору фізичних і духовних потреб. Споживання рекреаційних послуг має і зворотний вплив – збагачує духовно та фізично споживача. Особливо це характерно для споживання рекреаційних послуг етнографічного та історико-культурного профілів.

Ще один важливий момент розвитку рекреаційної сфери – зростання персоніфікації та індивідуалізації попиту на рекреаційні послуги залежно від комплексу факторів, а саме: економічного, майнового статусу споживачів послуг, географічних, демографічних умов, соціально-психологічних та інших нахилів споживачів. Зростання персоніфікації та індивідуалізації попиту на послуги значно ускладнює асортимент рекреаційних послуг, що, в свою чергу, об’єктивно викликає необхідність підвищення кваліфікації виробників послуг.

Для надання і споживання рекреаційних послуг характерне поєднання досягнення економічних інтересів з урахуванням впливу на екологічну ситуацію в навколишньому середовищі. Наслідки посилення техногенного і антропогенного навантажень на довкілля у результаті рекреаційної діяльності об’єктивно впливають на кон’юнктуру ринку рекреаційних послуг як з економічної, так і з екологічної точок зору. З другого боку, ефективне функціонування рекреаційного бізнесу позитивно впливатиме на екологічну ситуацію в регіоні, забезпечить збереження спеціалізованих кадрів, які зайняті в природоохоронній діяльності. Ця властивість рекреації передбачає введення платності користування всіма видами рекреаційних ресурсів.

Рекреаційні послуги дуже чутливі до кон'юнктури ринку і значною мірою підвладні комерційному ризику через неможливість нагромадження і подальшого використання рекреаційного товару. Саме тому в рекреаційній сфері відбувається активний процес диверсифікації підприємств галузі, тобто поєднання зусиль кількох галузей з метою надання високоякісних рекреаційних послуг. Наприклад, суб'єкти туристичного бізнесу кооперуються із суб'єктами готельного господарства, торгівлі, відпочинку, освіти, культури, суб'єктами виробничої та соціальної інфраструктури. В цілому ж, рекреаційна послуга має визначальну особливість у сфері соціально-культурних послуг, а саме – високий рівень комплексоутворення.

Наведена особливість обумовлює те, що при розширенні кола наданих послуг збільшується простір для економічного маневру, а збитки і втрати, отримані при наданні одних послуг, можуть бути компенсовані за рахунок високої рентабельності інших. Виходячи з цього, слід відзначити ще одну властивість рекреаційних послуг – можливість пакетування послуг, тобто надання в даній рекреаційній зоні різних видів взаємодоповнюючих рекреаційних послуг з необхідним врахуванням сумісності різних видів послуг і розробкою відповідних засобів з їх територіальним і почасовим розмежуванням.

Серед особливостей аналізованих рекреаційних послуг підкреслимо ту, що послуги регіонального рекреаційного ринку можна віднести до так званих суспільних благ або товарів із зовнішнім ефектом.

Так, теорія суспільного блага передбачає, що для товару такого роду характерний специфічний довготривалий генераційний ефект, тобто поточне споживання не знижує його споживання майбутніми поколіннями. З іншого боку, поточне споживання такого товару не тільки зумовлює, а й передбачає його споживання в майбутньому. Крім того, зовнішній ефект впливу суспільного блага не має чітко окреслених меж і практично не піддається кількісній оцінці. Саме тому виробництво і розподіл суспільних благ в цілому є функцією держави, утримується за рахунок платників податків, фінансується з державного бюджету і, в кінцевому підсумку, є основою соціальної політики держави та показником розвитку суспільства загалом.

Відповідно до теорії суспільного блага специфіку рекреаційної послуги можна трактувати двояко. По-перше, рекреаційна послуга може виступати як індивідуальне благо, тобто задовольняється за рахунок індивідуального, а не суспільного споживання. В даному випадку яскраво проявляється селективність індивідуального (в основному туристичного) попиту, що може забезпечуватись шляхом самообслуговування. По-друге, рекреаційна послуга має риси змішаного суспільного блага, адже задоволення її можливе за рахунок спільного споживання. Тут мають на увазі організовані форми надання рекреаційних послуг (санаторно-курортне лікування, організований дитячий, молодіжний туризм та ін.)

Слід зазначити і таку властивість суспільних благ, як створення ними позитивних та негативних зовнішніх ефектів. Коротко розглянемо означену властивість. Дія позитивних зовнішніх ефектів рекреаційної послуги проявляється у посиленні трудового потенціалу, зміцненні психофізіологічного стану населення, підвищенні його культурно-освітнього рівня. Проте процес надання та споживання рекреаційних послуг супроводжується і проявами негативних зовнішніх ефектів. До них належать антропогенний вплив рекреаційної діяльності на довкілля, адже проблема "рекреація – охорона навколишнього середовища" не завжди вирішується на користь останнього.

Таким чином, формування ринку рекреаційних послуг як таких, що виступають у формі суспільних благ і супроводжуються позитивними та негативними зовнішніми ефектами і, одночасно, таких, що мають соціально-значимий, життєво необхідний характер, неможливе лише на основі чисто ринкового механізму. Тому втручання держави у функціонування рекреаційного ринку в умовах перехідної економіки є об'єктивно визначеним.

Дослідження особливостей регулювання розвитку рекреаційних зон на, які ми провели

теренах Івано-Франківської, Львівської та Тернопільської областей, свідчать про необхідність поєднання в організаційно-економічному механізмі формування рекреаційного ринку елементів ринкового саморегулювання і державного регулювання рекреаційною сферою. Межі державного втручання у рекреаційний процес зумовлені необхідністю встановлення державою гарантій доступності споживання мінімального набору рекреаційних послуг, що входять до бюджету соціального достатку, всіма членами суспільства. Задоволення ж рекреаційних потреб поза межами певного мінімального набору, або вищої категорійності чи класності, може здійснюватися на основі ринкових механізмів.

Отже, можемо підсумувати, що специфіка рекреаційних послуг, особливості організації рекреаційного підприємництва в регіоні зумовлюють паралельне застосування і комбінування в організаційно-економічному механізмі функціонування рекреаційної сфери як чисто ринкових механізмів саморегулювання, так і методів державного регулювання даною сферою при домінуючій ролі останнього. Зупинимось на аналізі означених методів.

Особливості державного втручання у рекреаційний ринок детермінуються існуванням на ньому трьох основних суб'єктів: споживачів рекреаційних послуг, виробників даних послуг (підприємств різних форм власності та організаційної будови), держави (в особі державних, регіональних органів влади, громадських організацій та інших, що мають безпосередній вплив на перебіг рекреаційних процесів у регіоні).

Взаємовідносини вказаних суб'єктів рекреаційного ринку передбачають існування між ними стійкої системи взаємозв'язків, а саме:

- між державою і споживачами рекреаційних послуг;
- між державою і виробниками рекреаційних послуг;
- між споживачами і виробниками цих послуг;

Кожен із вищезазначених елементів системи взаємозв'язків передбачає застосування певних засобів впливу держави на рекреаційну сферу регіону з метою забезпечення основних функцій держави на регіональному рекреаційному ринку, до останніх віднесемо: координуючу, регулюючу та контролюючу.

Опираючись на класифікацію методів державного регулювання економіки, яку запропонувала проф. А. Ф. Мельник, можемо виділити систему методів прямого впливу, що безпосередньо регламентують діяльність товаровиробників на ринку рекреаційних послуг, і методів опосередкованого впливу, що регулюють проведення рекреаційного бізнесу через створення сприятливого середовища, забезпечення відповідного підприємницького, інвестиційного клімату і т.д. Кожен із цих методів ґрунтується на застосуванні системи важелів, засобів впливу на суб'єкти рекреаційного ринку, групування яких дозволяє розглядати методи державного регулювання як нормативно-правові, адміністративні, економічні.

Підсумовуючи, зауважимо, що застосування вказаних методів державного регулювання рекреаційних ринків сприятиме забезпеченню поживлення рекреаційних процесів у регіоні, гарантуванню сприятливого клімату для розширення інвестування (як зовнішнього, так і внутрішнього) в дану сферу, стимулюванню й гарантуванню умов рекреаційного підприємництва, що, в свою чергу, стане одним із чинників поліпшення сучасної економічної ситуації у регіоні.